

DUŠAN BILANDŽIĆ: A JUGOSZLAV SZOCIALISTA
SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG TÖRTÉNETE

Nem könnyű feladat a fent említett könyv* objektív ismertetése. A szerző igen nehéz feladatra vállalkozott azzal, hogy bemutassa a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság társadalmi és gazdasági fejlődésének főbb folyamatait, népfelszabadító harcunk és szocialista forradalmi kezdetétől továbbá 1945-től, Jugoszlávia Kommunista Pártjának „Hatalomra kerülésétől”, egészen 1976-ig.

A könyv korábbi értékelői majdnem egyöntetűen megállapították, hogy a munka jelentős hozzájárulás háború utáni történelemírásunkhoz, s egyúttal átfogó képet ad a szocialista építőmunka eredményeiről és melléfogásairól. A szerző nem zárkózott el a rendkívül érzékeny kérdéstől sem, s a feldolgozott időszak úgyszólván a kézirat elkészítésének napjáig terjed. Természetesen ez annál nehezebb feladat, mert a jelen társadalmi és gazdasági folyamatainak értékelése nem lehet teljes.

A szerző művében igen bátran helyezte előtérbe a háború utáni társadalmi és gazdasági fejlődésünk legfőbb folyamatait. Egyes kérdésekre csak kitért, a történelmi események és folyamatok egy részére viszont hatványozottan felhívta a figyelmet, anélkül, hogy megválaszolhatta volna őket, hisz ezek még napjaink társadalmi-politikai és gazdasági életének részét képezik.

Ahhoz, hogy teljesen megértsük, háború utáni társadalmi-gazdasági fejlődésünket, kétségtelenül a királyi Jugoszlávia gazdasági rendszeréből, ill. tőkés fejlődésének eredményeiből kell kiindulni. A zavartalan tőkés fejlődésre az egyesülés után elméletileg megvoltak a feltételek, s az ország gazdasági fejlődésében kialakulhatott a „szabad tőkés gazdasági verseny”. Az ehhez szükséges tőkehalmozás azonban nem az iparban történt, amely igen gyenge, felszerelése elavult, sokhelyütt csak kisipari jellegű volt. Ugyanis az összefoglalkoztatottaknak csak mindössze 8,6 százaléka nyert alkalmazást ebben a gazdasági ágban. Az idegen tőke csak

* Dušan Bilandžić: *Istorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (Glavni tokovi), Školska knjiga, Zágráb, 1978.

saját nyereségét tartotta szem előtt, az olcsó munkaerő nem tette szükségessé a beruházásokat a termelés korszerűsítésére és a bővített újtermelés biztosítására. Így a beruházásokra szükséges tőkehalmozást csak a mezőgazdaságban lehetett biztosítani. A kedvezőtlen birtokviszonyok, a kis- és törpebirtokosok túlsúlya miatt azonban a korszerű mezőgazdasági termelés előfeltételei sem voltak meg. Ezért az akkumuláció is csak korlátozott volt. A vámpolitika és egyes iparágak állami segélyezése sem tudott lényegesen javítani a helyzeten. Az országban tehát nem ment végbe a teljes tőkés átalakulás. A mezőgazdasági munkaerő-felesleget a gyenge ipar nem tudta befogadni, s ezért a nagylétszámú, de főleg vajdasági agrárproletariátus jó részének igen alacsony a munkabére, még a létminimumhoz sem elég. A mezőgazdasági munkásokra ezenkívül a társadalombiztosítási törvényt sem alkalmazták.

A szerző helyesen állapítja meg, hogy Jugoszlávia egyes területein már az 1918. december 1-én proklamált egyesülés előtt is megindult az ipari fejlődés. Így az iparilag legfejlettebb területek: Szlovénia, ahol az össz foglalkoztatottak 21,1 százaléka volt gyári munkás, és Vajdaság, ahol az össz foglalkoztatottak 15,2 százaléka talált munkát az iparban. Az egy lakosra eső átlagos nemzeti jövedelem 1938-ban mindössze 60 dollár volt. Az egyik legégetőbb kérdés a nemzeti, amelyet sehogy sem sikerül megoldani. A nagyszerb burzsoázia, élén a Karadorđević dinasztiával, csak egy centralisztikus államformában tudta biztosítani gazdasági hegemóniáját, a jóval erősebb szlovén, és horvát burzsoázia felett. Az úgynevezett álparlamentarizmus időszakának pártpolitikai küzdelmei is végeredményben az unitarizmus és föderalisztikus államberendezkedés híveinek harcát tükrözték. A szerző ezekben a kérdésekben főleg a Belgrád, Zágráb, Ljubljana és részben a Bosznia és Hercegovina vonalán dülő pártpolitikai küzdelmeket és belpolitikai válságokat elemezte. Nem esik szó könyvében a szerb burzsoázia Vajdaság irányában folytatott gazdasági politikájának lényegében kizsákmányoló voltáról, s a nemzeti kisebbségek társadalmi és gazdasági helyzetéről, a Magyar Párt, valamint a Német Párt politikai koncepciójáról. Ezzel kapcsolatban csak egy mondatra szorítkozik, hogy „az uralkodó körök az albánok és a magyarok elnemzetlenítésére törekedtek”.

A szerző kitért a Jugoszlávia Szocialista Munkáspártja (Kommunista), majd a vukovári kongresszus után a Jugoszlávia Kommunista Pártja nevet felvett forradalmi erő programjára is. A párt számított a közeli szocialista forradalomra, s a termelőeszközök forradalmi kisajátítását tervezte. Ezzel talán hozzáfűzhetnénk, hogy az 1919. április 20-a és 23-a között megtartott alakuló kongresszuson létrejött az egységes osztályharcos párt, amely valóban forradalmi távlatokra számított, de nem a közeljövőben. Ugyanígy nem osztozott a főleg Szovjet-Oroszországból visszatért forradalmárok (vajdasági Pelagić Szövetség) politikai koncepcióiban sem „a kapitalista rendszer közeli csődjéről és a világforradalom kitöréséről”. Ezeket az eszméket a vajdasági forradalmárok ugyancsak

Szovjet-Oroszországból hozták magukkal, nem ismerve eléggé a hazai társadalmi és gazdasági viszonyokat. Azért Jugoszlávia Szocialista Munkáspártja (Kommunista) programjai is a hosszabb távú forradalmi osztályharcra készültek.

A szerző a továbbiakban helyesen magyarázta a már ismert történelmi tényeket, hogy az 1929. január 6-án bevezetett királyi diktatúra politikai elképzelései az egységes unitarista Jugoszláviáról nem sok eredménnyel jártak. Ugyanígy kudarcot vallott az 1939-es szerbhorvát meg egyezés és a Cvetković—Maček kormány megalakulása. A tengelyhatalmakhoz való csatlakozási kísérlet pedig Jugoszlávia népeinek ellenállásába ütközött, amely azután előidézte a fasiszta hatalmak villámháborúját az ország ellen.

A bevezető rész harmadik fejezetében a szerző átfogó szintézist ad a JKP 1919 és 1941 közötti elméleti koncepcióiról. Fontos megállapítás ebben a részben, hogy a JKP vezetősége a legkevésbé számíthatott arra, hogy a szocialista forradalmat a megszállt és feldarabolt országban a megszállókkal és hazai csatlósikkal folyó harccal egyidőben kell megvívni.

Az első rész a Demokratikus Szövetségi Jugoszlávia létrehozásáról szól. A népfelszabadító harc nehéz körülmények között kezdődött meg, mivel a megszállók ember- és hadianyag-túlsúlyával szemben eleinte csak 12 000 párttagot és 40 000—50 000 ifjúkommunistát tudunk felsorakoztatni. A felkelés harmadik hónapjában azonban a jugoszláv népfelszabadító partizánosztatok már 60 000—70 000 harcost számláltak. A népfelszabadító harcot ezután már nem tudták megbénítani a megszállók katonai fölénye és kíméletlen terrorja, sem pedig hazai csatlósik támogatása, akiknek egy része a Nagyszerbiáért, a másik pedig az úgynevezett „független horvát állam” fennmaradásáért harcolt. A szerző felszínre hozta a népfelszabadító harc sajátosságait is. A munkásosztály nem tölthette be a forradalmi osztály vezető szerepét, kis létszáma és a némely területeken megnyilvánuló passzivitás miatt. Annál szélesebb társadalmi bázisa volt azonban a parasztság milliós tömegeiben, az értelmiségiek és az ifjúság körében, hiszen a népfelszabadító partizánosztatok katonáinak 80 százalékát a fiatalok képezték. Ezenkívül kiemelte, hogy a megszállók számbeli fölényéhez járultak még a szolgálatukba szegődött hazai csatlósok, akiknek létszáma az 1943-as hadiév végéig meghaladta a népfelszabadító erők létszámát. A megszállók ügyesen kihasználták a királyi Jugoszlávia népelnyomó politikáját, s ezáltal a német népcsoporton kívül az albán és a magyar lakosság körében is tömeges támogatásra leltek. A német népcsoport, a becsületes kisebbséget kivéve, valóban a nemzeti szocialista ideológia követőjévé vált és elfogadta a német felsőbbrendűség hazug bizonygatását. Az albánok balista mozgalma kezdetben számottevő ellenforradalmi erőt képviselt, s a régi Jugoszlávia népelnyomó politikája egy részüket valóban az ellenség szolgálatába állította. 1942 végétől azonban az albánok részvétele a népfelszabadító harcban egyre tömege-

sebbé vált. Ugyanígy a vajdasági magyarok is hamar kiábrándultak a Horthy Magyarország „felszabadító küldetéséből”, passzívan viszonyultak a rendszerhez. Legjobbjaik azonban már 1941-ben bekapcsolódtak a népfelszabadító mozgalomba. A szerző ugyancsak rövid ismertetést ad a népfelszabadító harcról, csupán két mondatot szentelt a vajdaságiaknak, s meg sem említette a nemzetiségek részvételét a népfelszabadító harcban, különösen ennek befejező szakaszában. Külön teret szentel azonban annak, hogy milyen hosszú és súlyos harcot kellett vívni a népfelszabadító harc nemzetközi elismeréséért.

A Népfelszabadító Antifasiszta Tanács 1942. november 26-án és 27-én Bihácson megtartott első ülését követő évben a külpolitikai események és a népfelszabadító harc újabb lendülete szükségessé tette a második AVNOJ-ülés összehívását, amelyre, mint ismeretes, 1943. november 29-én és 30-án került sor, Jajceban.

A történelmi határozatok ismertetésén kívül a szerző kiemeli, hogy az ülésen nem határoztak Vajdaság, továbbá Kosovo és Metohija jogi helyzetéről, mert célszerűbbnek látszott, hogy ezeket az érzékeny kérdéseket a felszabadulás után tárgyalják meg. Ugyancsak megállapítja, hogy Vajdaság végleges státusáról a Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának 1945. április 6-án megtartott ülésén döntöttek, amikor is elhatározták, hogy Vajdaság autonóm tartományként a Szerb Köztársaság keretébe tartozik. Vajdaság jövőjét és státusát illetően egyébként a Horvát Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Vajdasági Tartományi Pártvezetőség álláspontjai között lényegbeli eltérések voltak, különösen Szerém-ség hovatarozását illetően, s ez nagyban megnehezítette a kérdés gyors megoldását. Ezeket a kérdéseket már a tudományos tanácskozásokon is megvitatták, s azért ebben a munkában is ismertetni kellett volna.

Az első részben a szerző külön fejezetet szentel még annak, hogy milyen súlyos emberi és anyagi veszteségekkel járt a népfelszabadító harc és a szocialista forradalom, s említést tett a társadalmi folyamatok és viszonyok jellegéről, amelyek a népfelszabadító harcokban és a szocialista forradalomban végbementek. Ez a harc a kezdettől fogva fő céljának tűzte ki a régi Jugoszlávia restaurációjának megakadályozását. A JKP már a népfelszabadító harc megkezdése előtt is elvetette a régi forradalmi sémát, a forradalom két szakaszáról (a polgári demokratikus forradalom, amely azután átnő a szocialista forradalomba), s a közvetlen szocialista forradalom irányvonalát fogadta el. A párt ugyanakkor kezdettől fogva a nemzeti kérdésben a teljes egyenjogúság és a jövőbeni szövetségi államberendezkedés elemeit is beleszótta. A forradalmi harc stratégiai elképzelései lényegében eltértek az Októberi Forradalom harci taktikájától, ahol a forradalom a nagyvárosokban győzedelmeskedett. A jugoszláviai szocialista forradalomban a blankizmus egyetlen elemét sem találhatjuk, nyoma sem volt a „metropolisból kiinduló forradalomnak”. A forradalom központja, a népfelszabadító harc feltételeitől függően változott. Ugyanakkor a munkásosztály bár forradalmi osztály, kis lét-

számánál fogva mégsem képezheti az ütőerőt, mivel a szocialista forradalom társadalmi bázisa a szegény és részben a középparasztság, amely már a régi Jugoszláviában is a demokrata és nemzeti jogokért küzdött.

A könyv második része a felszabadulás utáni államilag központosított szocialista rendszert ismerteti, valamint ennek kezdődő válságát. A szocialista társadalom kiépítésének feltételei igen kedvezőtlenek voltak. Külpolitikai irányvonalunk a Szovjetunió felé orientálódott. A nyugati hatalmakkal pedig a trieszti kérdésben mérgesedett el a helyzetünk. Ezenkívül ellenforradalmi veszély is fenyegetett. A levert ellenség fegyveres csoportjainak maradványai még veszélyeztették a közbiztonságot. Ezenkívül majdnem negyedmillió embertől megvonták az állampolgári, de főleg a szavazati jogokat, mivel az ellenség szolgálatában állottak. Az ellenzék, főleg a szerbiai, a kormányban helyet foglaló Subasić csoport fellépésében és külföldi kapcsolataiban reménykedett.

Az új szocialista rendszer fő társadalmi bázisát a 141 000 párttag és ezeknek a széles néptömegekre gyakorolt eszmei hatása képezte. Külföldi nyomásra az AVNOJ-t kibővítették 138 taggal, akik az 1938-as parlament (szkupstina) választottjai voltak, s a háború alatt nem kompromittáltak magukat. Az ellenzék ellenállása ezáltal csak megerősödött. A belső ellenzék és a külföldi politikai körök ellenséges magatartása ellenére is az 1945. november 11-én megtartott választásokon a Népfront teljes győzelmet aratott, s ezáltal kikiáltották a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot.

A JKP programkoncepciójának főbb elvei kifejezésre jutottak a központosított államszocializmus kiépítésében, a szövetségi államforma megszilárdításában, Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságának biztosításában, szociális intézkedésekben, továbbá a munkásosztály és parasztság életkörülményeinek megjavításában.

A szocialista társadalom kiépítésében kezdetben a szovjet tapasztalatok jelentős útmutatók voltak. Nem volt szó azonban ezeknek a tapasztalatoknak mechanikus átültetéséről. Ebben az időszakban a JKP nem hozott külön programot, s elveinek gyakorlati alkalmazása kifejezésre jutott a Népfront, a szakszervezetek, Jugoszlávia Egyesült Antifasiszta Ifjúsági Szövetségének és más társadalmi-politikai szervezetek tevékenységében. Ez már akkor kiváltotta Sztálin bírálataát, hogy a JKP „beleolvadt” a többi tömegszervezetekbe.

A tömegek forradalmi lelkesedése eredményeként az újjáépítés rekordidő alatt befejeződött, s 1947 márciusában a Népszkupstina már törvényt hozott az első ötéves tervről, amely bevezetője volt a gyorsított iparosításnak.

Az 1945. augusztus 23-i agrárreform s a termelőeszközök államosítása az iparban és kereskedelemben (1946-ban és 1948-ban) létrehozták a szocialista társadalom anyagi bázisát. Ebben az időszakban még nem voltak szociális különbségek a dolgozók között. Nagy belső migrációk kezdődtek, s Vajdaságban és Szlavóniában körülbelül 60 000 harcos család ju-

tott földhöz. Érdekes lenne, ha Vajdaságra, de más területekre vonatkozólag is kimutathatnánk a földhöz jutottak nemzeti összetételét. Tény az, hogy a vajdasági magyarok is az Osztrák—Magyar Monarchia, majd a királyi Jugoszlávia bukása után először élvezték az agrárreform áldásait.

A gazdaság központi állami igazgatása kiterjedt a társadalmi termelésre és a javak elosztására. A fizetési rendszerrel a munkahelyi funkciókat, s nem a szakképzettséget jutalmazták. A fizetési alap nem függött az üzemi munkasikertől, s az egyéni munkasikereket sem jutalmazták. Ugyanakkor bevezették az élüzemi, a rohammunkási, vándorászói eljárásokat.

A forradalmi etatizmus azonban hamarosan megszülte belső ellentmondásait. A forradalmi felbuzdulás csak rövid ideig biztosította a termelés növekedését. Az ösztönzés nélküli fizetési rendszer hamarosan a munkaintenzitás csökkentéséhez vezetett. A termelt javak értékesítésénél a gazdasági törvényszerűségek figyelembe vétele helyett a felsőbb hatóságok adminisztratív intézkedései voltak a mérvadók. A súlyos gazdasági helyzet s az éhínségveszély miatt a parasztságra nagy terheket róttak. A falu gyors szocialista átalakulásába vetett remények nem váltak valóra. A kényszer folytán szövetkezetekbe belépett földművesek kedvetlenül, kényszeredetten dolgoztak. 1951-ben hazánkban 6804 termelőszövetkezetet tartottak nyilván. A parasztság passzív ellenállása és elégedetlensége rendkívül kiélezte a falu társadalmi-politikai viszonyait. A túlméretezett központosítás és a felhalmozott munkaértéktöbblet elosztásában a szubjektív tényezők is kifejezésre jutottak. Ez már akkor is a nemzetek közötti vitához vezetett. Az uralkodó rétegek egy része pedig elbürokratizálódott.

A könyv harmadik részét a szerző a nagy fordulatok időszakának nevezi (1948—1953). Az első időszak szigorú központosító társadalmi-gazdasági irányelvei mai értékelésben is helytállóak. A forradalmi etatizmus kétségtelenül nagy sikereket hozott a szocialista építés minden szférájában.

A JKP mint hatalmi párt azonban fokozatosan elvesztette kapcsolatait a munkásosztállyal. A tagság óriási többsége a pártfórumok határozatainak csak végrehajtója volt, és így forradalmi lendületük és kezdeményezésük nagymértékben csökkent. A munkásosztály nem gyakorolta hatalmát a JKP-n keresztül, hanem ellenkezőleg, a JKP, s főleg ennek vezető fórumai váltak hatalmi tényezőkké, a munkásosztály nevében. A társadalmi és gazdasági fejlődés legnehezebb útkeresési időszakában került sor a Tájékoztató Irodával való politikai összetűzésünkre, nemcsak a Szovjetunióval, élén Sztálinnal, hanem a többi szocialista országgal is. Az összetűzés csírái kétségtelenül a népfelszabadító harc időszakáig nyúlnak vissza. Sztálin ugyanis a szocialista építés egyedüli helyes útjának a szovjet változatot tekintette és ezt szorgalmazta nálunk is, pártunk és népeink azonban ezt határozottan visszautasították. Ezt bizonyított-

ták az 1948. április 21-e és 28-a között megtartott V. kongresszus határozatai is, amelyen egyúttal meghozták a párt új programját.

Viszonyaink így egyre jobban elfajultak a szocialista tömb többi országával is. A vádakat, hogy letértünk a szocialista építés útjáról, újabb munkásikerekkel akartuk megcáfolni. (Ekkor volt legintenzívebb a földművesszövetkezetek számának adminisztratív felduzzasztása.) A vádakat megfogalmazásakor pedig nemigen törekedtek a választékosságra. Hazánkat gazdasági zárlat alá vették. Beruházásaink csökkentek, az életszínvonal pedig mélyre zuhant. Mivel a szocialista tábor részéről közvetlen támadás is fenyegetett, honvédelmi kiadásai a nemzeti jövedelem 23 százalékát emésztették fel. Hadseregünk félmillió embere állandó készségben volt.

Ez az időszak egyben a szocialista építés új iránykeresése is volt. A szovjet példa nem lehetett többé irányadó és követendő. A bennünket ért vádak időszakában pártunk azzal válaszolt, hogy a Szovjetunióban súlyos deformációkra került sor, amelyek mélyen sértik a marxi és lenini alapelveket, s egyben létrejött az államkapitalizmus és Sztálin egyeduralma. Természetesen, számos akkori állításunk ma már nem helytálló. Szocialista építésünk körvonalait a marxista—leninista elmélet alapján határoztuk meg. Előtérbe került a jelszó, hogy A gyárak a munkásokat illetik meg! és 1949. december 23-án aláírták az első munkástanácsok megalakítására vonatkozó történelmi határozatot.

A gazdasági elszigeteltségünket a nyugati segélyek és kölcsönök enyhítették. Nem sikerült azonban politikai koncessziókat nyerniük. A kölcsönöket igen kedvezőtlen feltételek mellett kaptuk, és ez még súlyosabbá tette gazdasági helyzetünket. A szocialista táborból fenyegető veszélyen, s a nyugati hatalmak politikai manőverezésén kívül kialakult a belső front is, mert 50 000 párttag a Tájékoztató Iroda határozatai mellett foglalt állást. Az elítéltek száma pedig 12 000—13 000 volt. A legkisebb bíráló is a pártból való kizárással járt. Ennek a visszas politikai helyzetnek természetesen ártatlan áldozatai is voltak. Ezekről a szerző nem beszél, s arról sem, hogy az elítéltek iránti magatartásban nem a társadalmi megtorlás volt az alapelv.

Ugyanebben az időszakban körülbelül 200 000 újabb párttagot tartottak nyilván, s ezáltal a JKP a káderpártból tömegpárttá vált.

Az öngazgatás koncepciójának és az állam szerepének csökkentésében kifejezésre jutott a helyi hatósági szervek nagyobb szerepe, valamint társadalmi rendszerünk eddigi felépítésének decentralizálása is. A központi szervezetekben foglalkoztatottak létszáma százezerrel csökkent. A gazdasági vállalatok a köztársaságok hatáskörébe kerültek. Mindezeket a társadalmi-politikai változásokat az 1953. január 3-án meghozott alkotmánytörvény rögzítette. Az alapelvek a társadalmi tulajdon és a termelők öngazgatása voltak. A szkupstinai szervezetekben megalakult a termelők tanácsa.

A Szövetségi Szkupstina tagjait a köztársasági és tartományi szkupsti-

nák választották. Még előzőleg, 1952. november 2-a és 7-e között, megtartották a JKP VI. kongresszusát. A kongresszuson a Jugoszláv Kommunista Szövetség elnevezést kapta. Ezzel a párt szerepe is lényegesen megváltozott, ami a társadalmi rendszerünkben végbement változásokra vezethető vissza.

A gazdasági vállalatok irányítására vonatkozó alaptörvény a jövedelemelosztás ügyében alapjában véve érintetlenül hagyta a központosított gazdasági rendszert. A további öngazgatói folyamat ellenére is az az álláspont dominált, hogy a társadalmi akkumuláció továbbra is a szövetségi szervek hatáskörében maradjon. Azért az 1952-ben bevezetett rendszer nem járult hozzá jelentős mértékben a gazdasági vállalatok önállóságához, a termelés meghatározásához és a jövedelemelosztáshoz. A szerző ezzel kapcsolatban külön megállapította, hogy attól a pillanattól kezdve, amikor a jövedelem a vállalat sikerétől függött, s a piaci értékesítés kockázatát a közvetlen termelők is érezték, nemcsak az állam szerepe csökkent, de egyben megkezdődött a termelő bérhelyzetből való felszabadulása is.

A további decentralizáció is az öngazgatási rendszer fejlesztési kísérlete volt; a munkaértéktöbblet jó részét a köztársaságok illetékességébe utalták 1952-ben a beruházási összegek 45 százalékát a köztársasági szervek vették át. Ugyanígy a vállalatok termelőeszközei is saját tulajdonná váltak, s ezáltal a gazdasági vérkeringés is felgyorsult. A munkaértéktöbblet-halmozás 1954-től a szövetségi beruházási alapba került.

A demokratikus folyamattal párhuzamosan 1954-ben a szélsőliberális eszmék is elburjánzanak. A csoport élén Milovan Đilas állt. Elveit az „Egy osztály szerkezete” című munkájában fejtette ki. Társadalmunk vezető személyiségeinek egy részét azzal vádolta, hogy elszakadtak a néptől és csak saját egyéni érdekeiket tartják szem előtt. A szocialista demokrácia érdekében a lenini típusú párt szükségességét is kétségbe vonta. Ezek után is a szocialista demokrácia ködös elképzeléseit fejtette. Eszméi azonban nem találtak szélesebb támogatásra.

Ebben az időszakban kevés szó esett a nemzetiségi kérdésről, mert nem kis naivitással azt gondoltuk, hogy a szocialista forradalom győzelmé a nemzetiségi kérdést is megoldotta.

A szerző könyvének negyedik részében „A társadalmi rendszerünk ket-tőssége” címen az 1954—1964 közötti társadalom-politikai és gazdasági helyzetünket dolgozta fel. Ezt az időszakot a tízéves nyugodt és sikeres gazdasági fejlődés jelentette és a társadalmi élet minden terén jelentős sikereket értünk el. Sztálin halála után a szocialista tábor részéről csökkent a politikai nyomás. 1954-ben megoldódott a trieszti kérdés, majd pedig 1956-ban a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal is helyreálltak kapcsolataink. Ugyanakkor Tito köztársasági elnök kezdeményezésére megkezdődött az el nem kötelezett országok szervezkedése is.

A belpolitikai életben a decentralizációs folyamatok lelassultak, mert

pártvezetőségünk úgy vélekedett, hogy a munkaértéktöbblet elvileg társadalmunkat, nem pedig a vállalatokat illeti meg. A szövetségi szervek a beruházási eszközök nagy többségével továbbra is szabadon rendelkezhettek. 1956-tól kiépült a kommunális rendszer és egyúttal a helyi szervek vagyis a községek is részesedtek a vállalatok jövedelméből. Ez az időszak egyébként az ipari fellendülés kora, amikor is 1953-tól ipari termelésünk évente 11, 14, 16 sőt 17 százalékkal is emelkedett. Az akkori ipari fejlődés országunkat az első államok közé sorolta. Ugyanakkor jelentősen emelkedett népeink életszínvonala is. Új politikai irányvonal jelentkezett a falun és a mezőgazdaság iránt. 1953-ban a magánkézben levő 30 hektárnyi maximumot 10 hektárra csökkentették, a mezőgazdasági szövetkezetek pedig a magántermelőkkel való széles körű gazdasági együttműködés tényezőivé váltak.

A demokratikus folyamat a munkástanácsok 1957-es első kongresszusa után meggyorsult, amikor is törvényt hoztak a munkaviszony szabályozásáról, s a vállalatok az egymás közti viszonyok rendezésében is nagyobb önállóságot kaptak.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség 1958. évi VII. kongresszusa is új ösztönzést adott a közvetlenebb vállalati öngazgatásra. Hasonló javaslatokat fogadott el a szakszervezeti szövetségek IV. kongresszusa is.

A közvetlenebb öngazgatást nem lehetett tovább halogatni, mert a fennálló gazdasági viszonyok nem voltak összhangban az öngazgatás alapelveivel. Az 1961-ben hozott törvény csak a jövedelemelosztásra ad nagyobb önállóságot, de az állam továbbra is meghatározta a termékek 70 százalékanak árát. A tiszta jövedelem elosztásánál azonban a munkaszervezetek nagyobb önállóságot kapnak. Ezekben az években lelassult a gazdasági és ipari fejlődésünk üteme, s ezáltal a további öngazgatási folyamatok is lelassultak. Mivel a tiszta jövedelem elosztásában a vállalatok nagyobb önállóságot kaptak, több esetben a felemelt személyi jövedelmek nem voltak összhangban a munkasikerekkel és a munkatermelékenység növekedésével.

A hatvanas évek elején már előrevetette árnyékát pártunk eszmei-politikai polarizációja, s az eddigi egységet komoly veszély fenyegette. Mindezeket a gazdasági rendszer változásairól alkotott különböző elképzelések váltották ki. Akadtak ugyanis olyan vélemények, hogy a tiszta jövedelem elosztása a személyi jövedelmek ésszerűtlen növeléséhez vezethet. Az összetűzések másik gyújtópontja a nemzeti kérdés volt. Az 1958. évi VII. pártkongresszus ebben a kérdésben nem hozott lényeges határozatokat. Egy évvel később azonban a központi vezetőség végrehajtó bizottsága már elemezte a nemzetiségi viszonyok terén jelentkező negatív jelenségeket és a nemzetiségek iránti bizalmatlanság egyes megnyilvánulásait is. Mindezek a kérdések azonban még nem kerültek előtérbe.

A könyv ötödik része társadalmi-gazdasági fejlődésünk következő időszakával foglalkozik, az öngazgatási viszonyok, továbbá a nemzeti kérdés kiéleződésével.

Jugoszlávia ebben az időszakban külpolitikai vonalon az el nem kötelezettség jelentős tényezőjévé vált, s következetesen harcolt a nemzetközi munkásmozgalom egyenrangú viszonyaiért is. A belső fejlődésünkben pedig a hatvanas évek derekán már kulcskérdésnek számít a közvetlenebb öngazgatás megvalósulása. A nemzeti jövedelem elosztása, a beruházások és a bővített újratermelés továbbra is igen jelentős mértékben kiélezte a társadalmi-politikai viszonyokat. Számunkra külön érdekesség, hogy az 1961-es évi összjövedelem alakulásához a vajdasági ipar 30,3 százalékkal járult hozzá, s hogy ebben a tekintetben tartományunk az utolsó helyen állt.

1962-ben Tito köztársasági elnök a JKSZ Központi Bizottságának 6. ülésén sürgős intézkedéseket jelentett be a társadalmi deformációk kiküszöbölésére.

Az 1963-as alkotmány társadalmi és gazdasági valóságunk kompromisszumos megfogalmazása volt.

Az 1964-es év a társadalmi viszonyok további demokratizálódását jelzi. Az Országos Szakszervezeti Szövetség ez év márciusában tartott V. kongresszusa fontos lépést jelentett. Még jelentősebb volt természetesen a Jugoszláv Kommunista Szövetség ez év december 10-e és 13-a között megtartott VIII. kongresszusa. Ennek határozatai társadalmi öngazgatásunk további fejlesztését és a társadalmi-politikai viszonyok demokratizálását szorgalmazták. Tito köztársasági elnök, továbbá Veljko Vlahović és Edvard Kardelj elvtársak beszédét a nemzeti kérdés kiéleződéséről azonban a delegátusok nem fogadták lelkesedéssel.

A következő év gazdasági reformja egész rendszerünk válságának felszámolását célozta. A termelési viszonyok romlása miatt számos gazdasági vállalat munkaerő-csökkentéssel próbált kedvezőbb feltételeket létrehozni. Az ipari termelés visszaesett, a mezőgazdaságban azonban még súlyosabb volt a hanyatlás. 1968-ban Nyugat-Európa országaiban már 400 000 munkásunk dolgozott.

A JKSZ 1966. június 4-i ülése után átszervezik a biztonsági szerveket, mert lassan már hatalmi szervve nőttek ki magukat. Ezután került sor az állami centralisztikus koncepciókat valló Ranković-csoport felszámolására. Ezek az intézkedések kedvezőbb előfeltételeket hoztak létre társadalmunk további demokratizálására. Ám küszöbön állt már a Jugoszláv Kommunista Szövetség reformja is.

Az 1968. december 26-án meghozott alkotmányfüggelékek (VII—XIX.) a köztársaságok és tartományok jogainak kiszélesítését és felelőségének fokozását célozták. Különösen fontos volt Kosovo autonóm jogainak kiszélesítése és az albán nemzetiség egyenjogúságán ejtett csorbák mielőbbi kiküszöbölése.

Az 1966. esztendő is a válság jegyében múlt el. A horvátországi köztársasági és pártszervek akkori vezetősége a nemzeti jövedelem elosztásában a vállalatoknak jelentősebb szerepet követelt, ebben a kérdésben

azonban megoszlottak a vélemények. A következő 1965. év június 3-án és 4-én Belgrádban, Zágrábban és Ljubljanában egyetemista tüntetések zajlanak le. Főbb követelésük a szociális különbségek megszüntetése, a munkanélküliség felszámolása és az egyetemi hallgatók helyzetének javítása volt. Tito köztársasági elnök felszólítására azonban június 9-én a tüntetések és a sztrájkok megszűntek.

1969. április 11-e és 15-e között tartották meg a Jugoszláv Kommunista Szövetség IX. kongresszusát. Ezután egyre jobban erősödött az unitarizmus elleni harc, továbbá fokozódott a köztársaságok és tartományok jogainak kiszélesítése. A nemzeti viszonyok és összetűzések kútforrása továbbra is a nemzeti jövedelem egy részének felhalmozása és elosztása. A Horvát Kommunista Szövetség 1970 elején az unitarizmus elleni következetesebb harcot sürgette. Ezt követi az alkotmánymódosítás. Eddig az időszakig Jugoszlávia gazdasági fejlődése kiváló eredményeket ért el. Az egy lakosra eső évi nemzeti jövedelem már 800 dollár. Távol állunk azonban még a fejlett ipari államoktól. A munkanélküliség egyre nyomasztóbb. Az országban nyilvántartott 300 000 munkanélkülön kívül 1971-ben kb. 700 000-en vállaltak munkát külföldön.

Társadalmunkban újabb visszáságok ütnek fel a fejüket. Tőkeviszony van kialakulóban, s a bankok és más hasonló intézmények a társadalom döntő tényezőivé válnak. Ez természetesen gyengíti a társadalmi-politikai szervezetek pozícióit és az öngazgatás megtorpanásához vezet. A felhalmozódott problémák munkabeszüntetéseket idéznek elő. 1958 és 1969 között országunkban 2000 sztrájkot regisztráltak. Legtöbbjükre a fejlett köztársaságokban és Vajdaságban került sor. Így például Vajdaságban tízszer több sztrájk tört ki, mint Kosovo tartományban. Ennek okaira a könyv szerzője nem tért ki.

A JKSZ Elnökségének 1971. április 28-a és 30-a közötti ülése után a válság tovább éleződött. A horvátországi nemzeti erők a Horvát Matica köré tömörülve nemzeti jelszavakat hangoztatva a horvát központi vezetőséget nemzeti árulással vádolták. Más formában ugyan, de a nemzeti tendenciák Szerbiában is jelentkeztek. Mivel a Horvát Kommunista Szövetség Központi Bizottsága az egyre tömegesebbé váló nemzeti mozgalmat nem tudta megakadályozni, összehívták a Jugoszláv Kommunista Szövetség Elnökségének 21. ülését, Karadordevón. (Erre éppen a horvátországi tömegsztrájkok napjaiban került sor.) Az eseményekért felelős horvát vezetők lemondtak, a tömegmozgalom vezetői ellen pedig adminisztratív eljárás indult, s jó néhányukat el is ítélték. A Szerb Kommunista Szövetség felelős tisztségviselői ugyancsak benyújtották lemondásukat. Hasonló lemondások következtek Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában és Vajdaságban is. A válság felszámolásával társadalmi fejlődésünk demokratizálási folyamata meggyorsult. Ezeket a társadalmi változásokat rögzítette az 1974-ben meghozott alkotmány. 1974. május 20-a és 30-a között megtartották a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusát is. 1976 végén meghozták a társult munkára vonatkozó

törvényt, majd ebben az évben kidolgozták a társultmunka-alapszervezetek koncepcióját is.

A szerző nem említi meg az 1974-ben történt jelentős változások ismeretében a szocialista köztársaságok és tartományok közötti viszonyok rendezését. Ebben az évben ugyanis 1974. február 28-án Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány is alkotmányt kapott.

A mű kétségtelen érdemei mellett fogyatékságai is hasznos bevezetőül szolgálhatnak az utóbbi időszak szocialista fejlődésének további tanulmányozásához.